DE ONZEKERE WERELD VAN

Reyer Dircxz

GABRI VAN TUSSENBROEK

DE ONZEKERE WERELD VAN Reyer Dircxz

Fortuin en rampspoed van een Hollandse koopman 1485-1490

2026 Prometheus Amsterdam

Dit boek kwam mede tot stand door ondersteuning van
de Stichting Middeleeuwse Archieven Amsterdam.

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen.
Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken
op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met
Uitgeverij Prometheus, Herengracht 48, 1015 BN Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van
(delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

© 2026 Gabri van Tussenbroek
Ontwerp omslag en binnenwerk Suzan Beijer
Omslagbeeld Man-of-war turned to the left – 1465-1490 by Master W
with the Key (active c. 1465-1485) / Ashmolean Museum of Art and
Archaeology
Foto auteur Jeannette Huisman
Lithografie afbeeldingen BFC, Bert F.C. van der Horst, Amersfoort
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 6126 2

INHOUD

Proloog 11

1 De grond onder Reyers voeten (1485) 21

2 De wereld onder handbereik (1486) 77

3 De wereldreis van Reyer (1487) 123

4 Voor de tweede keer Danzig (1488) 177

5 Een verloren jaar (1489) 215

6 De wereld draait door (1490) 273

Epiloog 285

Verantwoording 295
Bronnen en literatuur 309
Illustratieverantwoording 329
Woord van dank 331
Register 333

1 Het kasboekje van Reyer Dircxz en zijn oom Symon Reyersz in het Amsterdamse Stadsarchief.

Op een kille decembermiddag zit ik in de studiezaal van het Amsterdamse Stadsarchief. Er zijn maar een paar mensen die archiefstukken hebben opgevraagd, veel tafels zijn leeg. De meeste archiefstukken zijn inmiddels met een paar drukken op de knop thuis raadpleegbaar. De mogelijkheden die de digitalisering biedt, zorgen voor gemak en tijdsbesparing. Wie even iets wil opzoeken over de geschiedenis van Amsterdam kan zich de gang naar de Vijzelstraat besparen.

Vandaag wil ik echter meer dan alleen informatie vinden. Ik weet in feite al wat er in het document staat dat ik nu ga inzien, want anderen hebben er al eens eerder over geschreven en bovendien kan ik de scans ervan bekijken. Maar vandaag wil ik de geschiedenis aanraken; meer bepaald het bijzondere geschrift dat de hoofdpersonen van dit boek hebben nagelaten.

Als een archiefstuk is gedigitaliseerd, is het in principe niet meer raadpleegbaar. Maar ik mag dit inventarisnummer bij uitzondering toch zien. Zodoende ligt hier voor mij een klein boekje van zo'n twintig bij veertien centimeter, samengesteld uit vier katernen. Het is het kasboek van Reyer Dircxz en zijn oom Symon Reyersz, handelaren op de Oostzee, afkomstig uit de Amsterdamse Kalverstraat. Zij voerden hun boekhouding in de jaren 1485 tot 1490, een rimpel in de eindeloze tijd, maar een duidelijk signaal uit een periode dat zij midden in het leven stonden.

Het woord kasboek is eigenlijk al te veel gezegd. Wie niet beter zou weten, zou het in perkament gevatte archiefstuk uit het Archief van de Gasthuizen – toegangsnummer 342, inventarisnummer 2130 – waarschijnlijk geen blik waardig gunnen.

Aan de buitenkant is er weinig aan te ontdekken. Tweemaal

vier touwtjes en twee stukjes leer houden het papier in de band. Vanbinnen is het gedeeltelijk volgeschreven met onduidelijke krabbels van honderden jaren oud, met tal van strepen en doorhalingen en deels behoorlijk verbleekt. Er lijkt een muisje aan te hebben geknabbeld, er zijn wat vellen uitgescheurd of -gesneden, twee keer is een los briefje toegevoegd en op bladzijde 101 is het papier vastgemaakt met een ander stukje papier en een touwtje. Duidelijk 'plakband' van heel lang geleden.

Toch is het meest raadselachtige dat van de 166 pagina's er zo'n 110 leeg zijn. Dat zie je overigens niet op de scan die het Stadsarchief aanbiedt. Daar zijn de lege bladzijden gewoon overgeslagen. Maar als je het boekje doorbladert zie je dat er tussen bladzijde 14 en 39 een gat gaapt, en tussen 54 en 84, en verderop tussen 116 en 159 ook nog eens. Eén bladzijde is zelfs niet opengesneden. Het boekje is dus lang niet vol. Maar waarom niet?

Het kan niet anders of dit boekje heeft stormen en hoge zeeën doorstaan. Verschillende keren is het in Amsterdam ingepakt om mee te gaan naar Danzig, en van Danzig weer terug naar Amsterdam. Op een houten schip, door weer en wind, beschermd tegen water als de smartphone van tegenwoordig. De eigenaren waren er zuinig op. Van het boekje hing veel af. De notities behelsden inkopen en verkopen. De smalle marge tussen winst en verlies was vaak een kwestie van goede timing, kennis en geluk, maar ook van een accurate boekhouding.

*

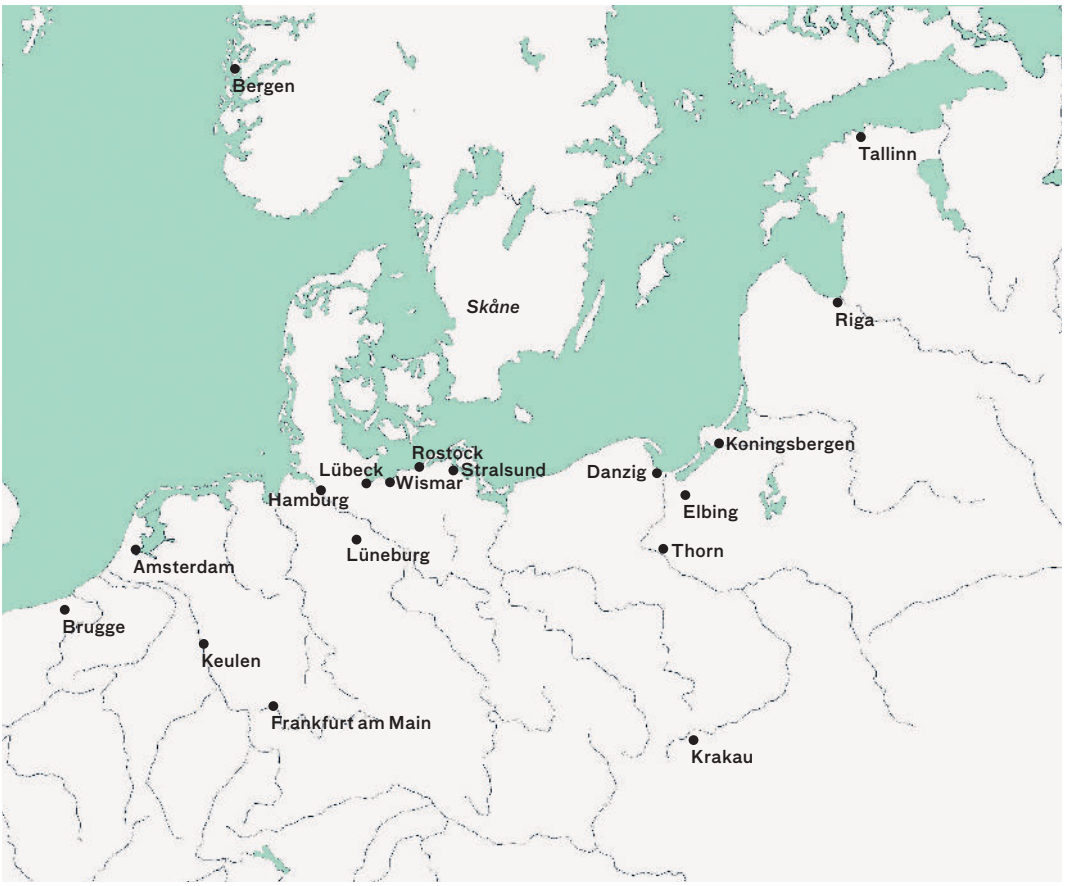
Het had weinig gescheeld of de grote maalstroom van de tijd had de oorspronkelijke eigenaren van het boekje verzwolgen. De meeste mensen die zoals zij aan het einde van de vijftiende eeuw leefden, lieten vrijwel geen persoonlijke sporen na. Maar Reyer en zijn oom Symon flakkeren gedurende enkele jaren op als twee heldere sterren aan het verder duistere firmament.

Als iets langer geleden is, vervagen de contouren steeds meer. En de late vijftiende eeuw is voor eenentwintigste-eeuwse begrippen heel ver weg. We spreken dan over de tijd lang voor de zeventiende eeuw – die in veel boeken zo uitbundig wordt bezongen. En ook over de periode ver voor de troebelen van de Opstand, die

Holland door elkaar zouden schudden en die een nieuw protestants geloof en een nieuwe orde brachten. In de tijd dat Reyer Dircxz leefde, was Amsterdam nog een door en door katholieke stad. De Oude en de Nieuwe Kerk waren nog niet af, Amsterdam was een stad van hout.

Het is te danken aan het boekje dat hier voor me ligt dat we van Reyer iets meer weten dan van de meesten van zijn tijdgenoten. Dankzij het feit dat hij kon schrijven is hij na meer dan vijfhonderd jaar nog altijd aanwezig, al moeten we enige moeite doen om hem enigszins te leren kennen.

Het boekje is de sleutel tot de onzekere wereld van Reyer Dircxz.

2 Noord-Europa, met de belangrijkste plaatsen die in dit boek zijn genoemd.

PROLOOG

In de vijftiende eeuw deed zich in de Oostzee een bijzonder natuurverschijnsel voor. De haring, die elk jaar in overstelpende hoeveelheden vanuit de Noordzee door de Sont bij Denemarken zwom om voor de kust van Zweden te paaien, bleef weg. Het was alsof de vissen begrepen dat de jaarlijkse trek naar de voorouderlijke paaigronden bij het Zuid-Zweedse Skåne collectieve zelfmoord was. Vissers hoefden hun netten maar even in het water te houden en ze waren verzekerd van een overvloedige vangst.

Voor de Zweedse en Deense haringindustrie was het wegblijven van de vis een ramp. Tienduizenden mensen leefden van de jaarlijkse haringvangst. De vissers zelf natuurlijk, maar ook scheepsbouwers, zouthandelaren en andere toeleveranciers, en de mensen die de haringen schoonmaakten, verpakten en versjouwden. En ten slotte de mensen die de haringen aten. De haringmarkt was de motor achter het ontstaan van een goedlopende economie rond de Oostzee. Het belang van de vis was veel groter dan de lokale markten.

Sinds circa 1200 was er aan de zuidkust van Zweden niet alleen haring verhandeld, maar ook hout, teer, graan, bont, wijn en bier. Hanzesteden als Lübeck, Wismar, Rostock en Stralsund hadden er een deel van hun groei aan te danken, net zoals Bremen en Hamburg. Van verder weg, uit Vlaanderen en Holland, kwamen handelaren op de bloeiende haringmarkt in Skåne af. Handelaren uit Leiden wisten er hun textiel te slijten en viskopers uit Vlaanderen waren zelfs zo succesvol dat Damme in 1323 een aparte haringmarkt kreeg. Tot in Keulen was de haring uit de Oostzee geliefd.

Het kon niet uitblijven dat Vlaamse en Hollandse ondernemers eropuit gingen om zelf haring te vangen. De Zweedse koning gaf

in 1350 toestemming aan Hollandse vissers om naar de Zweedse wateren te komen, waarna de Hollanders koggeschepen uitrustten om de haring uit zee te vissen en zo snel mogelijk naar het vasteland te brengen.

In 1384 probeerden de Duitse Hanzesteden de groei van de Hollandse visserij te verhinderen. Hanzesteden mochten niet langer meewerken aan het uitrusten van Hollandse vissersschepen, maar de Hollanders hadden inmiddels voldoende kennis van het haringbedrijf om het zonder hulp van de Hanze te stellen, zodat zij uitweken naar de rijke visgronden boven Schotland. Ze probeerden hun vangst daar op het land te verpakken, maar dat was weer tegen de zin van de Engelse koning. Daardoor zat er weinig anders op dan de haring op zee schoon te maken – te 'kaken' –, in te zouten en te verpakken. Een groter schip, dat verder buitengaats kon gaan, maakte dit mogelijk: de buis. Een onverwacht voordeel was dat de vis door het schoonmaken aan boord goed leegbloedde, waardoor de kwaliteit beter was dan die van de haring die pas aan land werd schoongemaakt. De Hollandse Noordzeeharing verdrong hierdoor uiteindelijk de Zweedse Oostzeeharing.

*

Het wegblijven van de haring uit de Oostzee was een geweldige meevaller voor de Hollandse vissers. Die hadden van hun concurrenten op de Oostzee nu niets meer te duchten. Naar de oorzaak van dit geluk kon alleen worden gegist. Was het een vroeg geval van overbevissing? Waren er klimatologische omstandigheden in het geding? Of begrepen de haringen daadwerkelijk dat hun traditionele paaiplaats te gevaarlijk was?

Waarschijnlijk was het een combinatie van factoren. Een verklaring kan zijn dat elk jaar, als de wind uit het noordoosten waait en het oppervlaktewater van de Oostzee het Skagerrak – de smalle zeestraat tussen Denemarken en Zweden – in wordt geblazen, er een onderstroming ontstaat waarmee haringen van de Noordzee de Oostzee inglippen. De jonkies zwemmen achter de oudere exemplaren aan, die terugkeren naar de plaats waar ze het vorige jaar hebben overwinterd.

Door de intensieve bevissing ontstond er een tekort aan oudere

haringen. En omdat er ook andere geschikte bestemmingen voor de haringen waren – voor de kust van Noorwegen bijvoorbeeld – was het allerminst een vaststaand feit dat de haring ten zuiden van Zweden *moest* overwinteren. Op het moment dat er te weinig oudere haringen waren die Zuid-Zweden als paaigrond hadden, was er vrijwel niemand meer om de jonge vissen de weg te wijzen. En dus besloten de jonge haringen als het ware collectief om ergens anders de winter door te brengen. De vissers op de Oostzee hadden het nakijken.

*

De geschiedenis van Reyer Dircxz en zijn oom Symon lijkt verbluffend veel op die van de haringen in de Oostzee. Elk voorjaar trok Symon van de Noordzee naar de Oostzee, elk najaar keerde hij weer terug. En toen hij eenmaal wist hoe dat moest en wat er in het oosten te halen was, volgde zijn neef Reyer hem als een jonge haring.

In 1485 was Symon Reyersz een al wat oudere handelaar die een reis naar Danzig – het huidige Gdańsk in Polen – maakte om zaken te doen. Elk jaar maakte hij dezelfde reis, verbleef hij in hetzelfde logement, kocht en verkocht hij min of meer dezelfde goederen en deed hij zaken met dezelfde kooplieden. Als het lot hem gunstig gezind was, ging hij in het najaar met goede koopwaar terug naar Amsterdam.

Symons neef, Reyer Dircxz, werd in 1485 21 jaar oud. Hij had leren lezen en schrijven, kende de grondregels van het boekhouden en was in Amsterdam ingewijd in de fijne kneepjes van de handel. In zijn thuisstad overlegde hij met handelaren uit het Oostzeegebied, deed hij zaken in een van de drukbezochte herbergen in de Warmoesstraat en correspondeerde hij met zijn oom terwijl die aan de verre Oostzeekust verbleef. Twee jaar later zou Reyer zijn oom voor het eerst op zijn reis vergezellen, om kort daarop, toen hij er de weg eenmaal kende, alleen naar Danzig te gaan. Op die manier nam hij het werk van zijn oom langzaam over.

Het mag een klein wonder heten dat we van het bestaan van Reyer Dircxz en zijn oom op de hoogte zijn. Zij zijn vluchtige passanten in de soep van de geschiedenis. Doop-, trouw- en begraafboeken reiken dikwijls niet zo ver terug, grafstenen waarop

namen waren aangebracht zijn meestal al lang geleden uitgesleten of stukgeslagen, en hun eigen alledaagse daden hebben geen sporen nagelaten die nu nog zijn terug te vinden. Herinneringen werden niet te boek gesteld, portretten van gewone mensen zoals Reyer nog nauwelijks geschilderd. Van de Amsterdammers die aan het einde van de vijftiende eeuw een rol vervulden in het stadsbestuur – burgemeesters, schepenen, de schout – kennen we de namen, maar dat is vrijwel alles. De tijd heeft hen onherkenbaar gemaakt. Zelfs de meeste gebouwen die in 1485 in Amsterdam stonden, zijn afgebroken en vervangen door andere. De Waag op de Nieuwmarkt en de Schreierstoren moesten nog worden gebouwd. Eigenlijk zijn alleen delen van de Oude en de Nieuwe Kerk getuigen uit die tijd, samen met een handjevol gebouwen van een van de vele kloosters die de stad toen telde.

Om te begrijpen hoe ver de late vijftiende eeuw van ons verwijderd is, kan het helpen te bedenken dat er uit die tijd geen enkele afbeelding bestaat waarop te zien is hoe Amsterdam eruitzag. De boekdrukkunst was een nieuw verschijnsel. De stad stond vol houten huizen met gedeeltelijk rieten daken. De Amsterdammer leefde in een handgemaakte wereld.

Toch was de stad verre van achterlijk. Een anonieme schrijver die rond 1500 een beknopte geschiedenis van Amsterdam schreef, merkte op dat de stad weliswaar 'by nae de Joncste' was, maar dat ze tevens de 'vermaerste van alle de steden van Hollandt' was. De handelsactiviteiten van de inwoners strekten zich rond 1500 uit van de Middellandse Zee in het zuiden tot aan de kusten van Noorwegen en het Oostzeegebied in het noorden. Andere steden in Holland bleven volgens de anonieme schrijver ver achter bij de omvang en verscheidenheid van de Amsterdamse handel.

*

Om de wereld uit de tijd van Reyer Dircxz te leren kennen, zijn we afhankelijk van historische bronnen. Tal van geschriften laten ons iets zien over de leef- en denkwereld van die tijd. Die teksten hebben vaak een juridisch en administratief karakter. Het gaat om documenten met een officiële statuur: stedelijke wetsteksten, archieven van instellingen, documenten over eigendom van hui-

zen en land, over nalatenschappen, rentes en schulden, en over belastingen. Er liggen in het Amsterdamse Stadsarchief dikke folianten met informatie over besluiten van het stadsbestuur. Verder bestaan er natuurlijk keuren, de stedelijke wetten, maar vrijwel geen specifieke teksten over het dagelijks leven van de doorsnee-Amsterdammer. Alleen de Gasthuisarchieven en het archief van de Weeskamer geven soms inzicht in de lotgevallen van individuele Amsterdammers van toen.

Daarbij komt dat elke generatie weer anders kijkt naar het verleden en naar de bronnen uit die tijd. Toen Johan Huizinga (1872-1945) in 1919 zijn beroemde *Herfsttij der Middeleeuwen* schreef, zag hij de eenzijdigheid van het bewaard gebleven schriftelijke bronnenmateriaal niet echt als een probleem. En het was evenmin een probleem dat Huizinga de Franse elitecultuur van het hof centraal stelde. Hooguit kwam de keuze van bronnen hem op commentaar te staan. Een enkele criticaster verweet de historicus dat hij voor zijn beroemde boek niet of nauwelijks gebruik had gemaakt van materiaal met een staatkundig of economisch karakter.

Naarmate de twintigste eeuw vorderde, kwam er steeds meer aandacht voor de 'gewone man' – en later eindelijk ook voor de 'gewone vrouw'. Een steeds bredere laag van historisch geïnteresseerden vond de uitsluitende aandacht voor het hof en de elitecultuur namelijk problematisch. Er moest veel meer worden gekeken naar economische en sociale aspecten van de historische samenleving, om te begrijpen hoe die zich door de tijd heen had ontwikkeld. Alleen op die manier was het mogelijk om dichter bij de leefwereld van honderden jaren geleden te komen. Ook ontdekten historici steeds meer over de verschillende manieren waarop je historische bronnen kon lezen. Achter formele, juridische wetsteksten gaat een hele wereld schuil van een grote groep gewone mensen. Door de juiste vragen te stellen komen die individuen nog niet tot leven, maar de omstandigheden waarin zij verkeerden, raken daardoor wel meer op de voorgrond.

De onzekere wereld van Reyer Dircxz speelt zich ontegenzeggelijk af in het herfsttij der Middeleeuwen waarover Huizinga schreef. Maar ook in de betekenis van die tijdsperiode is sinds het verschijnen van dat boek een grote verschuiving te bespeuren: het zoeken naar een overgang van *de* Middeleeuwen naar *de* Renaissance om

de geschiedenis van de mensheid in te delen en te doorgronden, heeft plaatsgemaakt voor een heel ander soort geschiedschrijving. De Middeleeuwen van Huizinga, die voor ons, honderd jaar later, nu en dan wat karikaturaal aandoen, zijn facettenrijker geworden. Zij zijn, al klinkt dat misschien wat vreemd, wat meer op onze eigen tijd gaan lijken. De vormen van het leven, door Huizinga zo bloemrijk beschreven, zijn voor een deel ingeruild voor een meer verhalende inhoud en eigentijdse beleving. Het impressionistische *Herfsttij*, waarin wel heel veel op een hoop wordt geveegd, heeft plaatsgemaakt voor precisie. Ontelbare mediëvisten in binnen- en buitenland hebben tekening gebracht in de gevarieerde middeleeuwse maatschappij, maar ook in de talloze mogelijkheden die het bronnenmateriaal uit die periode biedt.

In de jaren negentig kregen studenten mediëvistiek – onder wie schrijver dezes – aan de Universiteit Utrecht te horen dat zij niet bang moesten zijn om over de randen van de verschillende vakdisciplines heen te kijken. Onderzoekers moesten juist hun voordeel doen met de methoden en technieken uit aanverwante vakgebieden. Op die manier kwam je antwoorden op het spoor die je binnen je eigen kaders nooit zou hebben gevonden. Dit was een les voor het leven.

Zo'n beetje alles kwam aan de orde: zware dynastieke geschiedenissen, paleografische haarkloverijen, de positie van de vrouw, de geheimen van de rooms-katholieke liturgie, maatschappijkritiek in Franse klankrijmen, seks en misdaad in de middeleeuwse maatschappij, en de vraag waarom de duivel vaak zwart was. En niet zelden ging dat onderwijs gepaard met een flinke dosis humor. Want lachen deden ze in de Middeleeuwen ook. Tel daarbij op de kennismaking met de politieke geschiedenis, de middeleeuwse filosofie, de literatuur, de bouwkunst en de kunstgeschiedenis, dan was je zeker geen specialist als je aan je eindscriptie begon – en wie is ooit echt een specialist? – maar je wist wel je weg te vinden op het vermakelijke ganzenbord van middeleeuwse bronnen en onderzoeksliteratuur. Of je dan uiteindelijk afstudeerde op een verdwenen Ottoonse kathedraal, een gedicht over het middeleeuwse badhuis, een verhaal uit de Arthurlegende of op vijftiende-eeuwse *Pulp Fiction* maakte dan niet meer zoveel uit. Hoofdzaak was dat je kennis had gemaakt met de wereld in de Middeleeuwen en dat je